

Misztikum a periférián

Szerteágazó írásos beszélgetések formájában jelent meg *A perifériáról a centrum (Világ-irodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől)* sorozat előző két kötete V. Gilbert Edit fáradhatatlan és leleményes animatori és szerkesztői tevékenységének jóvoltából. A periféria ez esetben mi vagyunk: magyarok, csehek, szlovákok, horvátok, lengyelek, akik képesek vagyunk értékekkel (ez alkalommal irodalmival és irodalomtudományival) kínálni a centrumot, mely a globalizált tömegkultúra fától olykor már-már szem elől téveszti az értékek erdejét. A mostani harmadik kötet immár mederbe terelt diskurzus, témája a misztikum megjelenési formái az irodalomban; pontosabban: milyen túlvilág-kép és milyen spirituális hagyomány fogalmazódik meg a kortárs literatúrában. Míg az előző két kötet hungarológiai jellegű volt, ez igazi poliglott vállalkozás, ugyanis ebben a kötetben¹ mindenki saját nyelvén szólhatott meg, így az egyes írások a magyar mellett még kilencféle nyelven olvashatók.

A diskurzus részvevőitől V. Gilbert Edit első sorban azt kérdezte², hogy mit értenek ma misztikán, spiritualitáson; egyfelől ők maguk, másfelől az általuk tanulmányozott irodalmak. Van-e túlvilágképük a mai műveknek, s ha igen, kötődik-e az valamilyen vallási, spirituális hagyományhoz, miképpen alakítják vagy éppen lépik át a hagyományos előképeket. A diskurzusban részt vevő kéttucatnyi szerző elsősorban közép-európai (Darvasi, Fehér B., Gion, Gombrowicz, Huelle, Jagielski, Janéar, Kamarás, Kertész I., Kodolányi, Kolozsvári Papp, Kornis, Márai, Márton L., Mickiewicz, Nádas, Ottlik, Szepes M., Sziveri), és orosz szerzők (Jerofejev, Tolsztaja, Ulickaja) műveiben vizsgálják a másik dimenziók világunkban való megjelenését és azokba való átlépést, de szinte mindegyik írásban szélesebb világirodalmi horizontba kerülnek az „elemezett” művek (például Erdrich, Coelho, Gaiman, Hagger, Joshi, Marquez, Narajan, Raine, Saramago, Valente társaságába).

A kötet legsúlyosabb és legátfogóbb írása V. Gilbert Edité³. Írásában felbukkan a kötet mindhárom csomópontja: a mágia/misztika problémakör mellett még Ulickaja és Coelho is. Úgy véli, hogy a mágikus (a természetfelettel fenn tartott teremtő viszony), a misztikus (az ittlétben megtapasztalt kozmikus teljesség) és a transzcendens (a spirituális határt átlépő és a túlléte megjelenítő aktus) „irodalmiasítása” leggyakrabban a mágikus realizmus formájában történik, amikor mind az elbeszélők, mind a szereplők, mind az olvasók számára magától értetődő a természetfölötti. Mintapéldája Saramago művei, magyar változatai között pedig az *Én vagyok* című Kodolányi-regényt említi. Megállapítja, hogy a szemben istenes és istenkereső költészetünkkel (az utóbbihoz Baka, **Eörsi** és Petri ilyen műveit is odasorolja) a magyar epikus irodalom nem bővelkedik olyanfajta misztikában, mint

Dosztojevszkij vagy Bulgakov művei. Szepes Mária kultuszregényét⁴ dagályosnak, vízióverseit didaktikusnak, misztériumjátékait tézisallegóriáknak minősíti, és jogosan csupán Hamvas Karneválját tartja a „hiteles oroszok” mércéjével mérhetőnek.

Gállos Orsolya a szlovén Drago Jancar zárándokregényével példázza misztikus utazást⁵. Ebben azonban csupán a hősnő misztikus élményei képviselik a misztikumot, ugyanis a kölni katedrálishoz érkező zárándokokat a beteljesülés helyett evilági záravár fogadja, a vallási és egyházi megváltás a hősnő szerzetesszolgálatá pótolja. Kiss Tamás Zoltán meggyőzőbb bizonyítékkal szolgál José Ángel Valente költészetének „nagyon is evilági” misztikájával, mely „a szent semmiből, illetve a teremtés csöndjéből indul ki”⁶. Kujber Anita úgy véli, hogy a misztika lényege nem is annyira a középpont titok volta, hanem a középpont és periféria enigmatikus összjátéka és egymásba olvadása, a láthatatlan, kimondhatatlan és elgondolhatatlan létdimenzió érzékletes megjelenítése metaforák és szimbólumok útján. Arra a kérdésre, hogy vajon a misztikus látásmód olyan általános-e, mint a metafora és a szimbólum használata, azzal válaszol, hogy a misztika ma nem divatos tudatforma, ugyanis „az információrobbanás korában embere nem kiüresíteni akarjuk életünket és fejünket, hanem minél több mindennel megtölteni”. Éppen ezért jut fontos, értékeremtő szerephez az a fajta misztika, melyet Kujber szerint például az angol Nicholas Hagger képvisel.⁷ Rác Gézának könynyebb dolga van, hiszen „a mantra hallható hangja a lelki, isteni hang reflexiója, amit a gyakorló ajka kelt, a szíve hall és csak a beavatott ért meg”, mely csak a lelki mester közvetítésével hiteles, nem lapozható föl verseskötetből, de még szent könyvből sem, csak szent ember által közvetítve léphet működésbe.⁸ Úgy vélem, az Iskola a határon Esterházy általi lemásolását Balassa Péter okkal érzi szakrális cselekvésnek, melynek eredménye egy – Pilinszkyt parafrázálva – olyan szakrális cselekedet, mely egyszerre mantra és nagyvárosi ikon.

Talán a legbátrabb vállalkozása ennek a kötetnek Korda Eszter tanulmánya⁹, amelyben az általa a késő modern és a posztmodern határára tájolt Ottlik-regény (*Buda*) és az általa egyértelműen posztmodernnek tekintett Kamarás-regény (*Ipiapi atya*) példáján¹⁰ vizsgálja a transzcendencia irodalombéli megjelenését. Míg az *Ipiapi atya* témájában is, a *Buda* problematikája megoldása kapcsán kapcsolódik a transzcendencia témájához, méghozzá annyiban, hogy „az élet jó nyersanyagát” még akkor is sikerül átvenni a halálon túlra, ha nem is sikerül műalkotásban megörökíteni. Az „ingyen mozi” a teljesség megragadásának sajátos megjelenítése. Az *Ablak* című festmény ablakán keresztül a teljes létre látat Ottlik. A Kamarás-regényt Korda a fikció és a valóság közötti határon való ide-oda lépegetéssel, valamint a fikció hitelesítésével és a valóság meseszerűségével jellemzi. Úgy látja, hogy „a *Buda* egyensúlyozik a teljes viszonylagosság szakadékának szélén, addig az *Ipiapi atya* lubickol a mélységben, ami éppen a magassággal azonosul”¹¹.

A kötet másik csomópontja Ulickaja mágija, misztikuma, transzcendenciaja: attól függően ki hová tájolja őt ebben a tekintetben. V. Gilbert Edit a misztikus realizmus mellett voksol, mely-

nek misztikája „belesimul” a mindennapokba¹². Köves Margit¹³ úgy látja, hogy az író a korszerű, racionális tudást egyesíti a „misztikus”, „belső látással”. Regéczi Ildikó Ulickaja új mítoszteremtéséről, újmitológiájáról szól¹⁴, Balikó Helga a Harmadik állapot – az újjászületés és az átváltozás dimenziója – írójának tartja Ulickaját, azzal is bizonyítva feltevését, hogy a *Kukockij esetei* eredeti címe: *Utazás a világ hetedik körébe*¹⁵. Korda Eszter Kamarás-regényével hasonlítva össze Ulickaja *Kukockij eseteit* egyfelől megállapítja, hogy mindkettőben megjelennek a cselekmény szintjén is csodák, transzcendencia elemek, de egyiket sem nevezné mágiikus realitásnak, inkább a kelet-európai groteszk és fantasztikum elemeit fedezi fel bennük. Másfelől úgy látja, hogy Kamarásnál a többlet a humor, „ami miatt inkább lebeghetett a csodák realitása: emiatt válik nála groteszkké a keresztény hitvilág újraértelmezése”, továbbá, hogy „Ulickajánál a transzcendencia egyedi értelmezése dominál, de teljesebb világot ábrázolva koherensebb, mint Kamarásé, bár mindkettőben kifejeződik a valóság transzcendenciától való megfosztottsága is”¹⁶.

Fél tucat tanulmány foglalkozik részben vagy egészben a misztikának az irodalom populáris regiszterében való megjelenésével. Köves Margit két angol nyelvű indiai regénnyel példázza a spirituális határátlépés népszerű változatait.¹⁷ Amitav Ghosh A *Kalkutta-kromoszómájában*¹⁸ egy egzakt orvostudományi kutatás vezet el a gnosztikus misztikához és a mikroszkópos istenő kultusza, a nyugati tudományosság és a keleti gnosztika kettőssége a Mátix című film világára és problematikájára emlékeztet. Zsélyi Ferenc tanulmányának „anyaga” egy tipikus angol ifjúsági bestseller, melynek hőse remetelakot épít, szenteket – a mormonokat és Szent Ferencet egyaránt – követő (vagy inkább utánozó) kisfiú, aki a halott mama keresésében jut valamiféle spirituális átlépésig.¹⁹ Veres Attila úgy vélik, hogy – szemben a horrorral és fantasyval, de még Buzatti művészi kedő képes poémájával – Neil Gaiman képregényeiben úgy fonódik egybe a mindennapi élet a végtelene hatalmú entitások misztikumával, hogy a mítoszokat nem holmi posztmodern geggként használja, hanem mélyeséges tisztelettel bántik ezzel az alapanyaggal.²⁰ Mindezek mellett és felett ennek a témakörnek Coelho a kulcsfigurája. Regényei ma hazánkban a legnépszerűbb fikciós olvasmányok, az ezoterikus olvasmányirodalom legolvasottabb darabjai. A mai hazai sikerkönyvek közül Coelho könyvei talán a legtöbb izlésszubsztikulát érinti, többeket teljesen lefedő olvasóközönsége szélesebb terjedelmű, mint a „világnézeti” bestsellereké, már csak azért is, mert nem kötődik szorosan valamelyik valláshoz, ugyanakkor nem vált ki ellenérzést a vallásukat rendszeresen gyakorló, hagyományosan, egyházasan vallásos olvasókból. Remekül megfelel az ilyenfajta olvasmány a hazánkban magát vallásosnak nevezők azon háromnegyedének, akik egyházakhoz nem vagy csak alig kötődő, „maguk módján vallásosakhoz” tartoznak. Tudvalevő, hogy Európában és Amerikában nem csak az előbbieket, hanem még a gyülekezetekhez tartozó katolikusok, protestánsok, evangélikusok, pünkösdisták is szívesen kevernek vallásukhoz kisebb-nagyobb adag ezoteriát. Nem csak a homo religiosus, hanem a homo esotericus igényeit is képes kielégíteni ez az olvasmányfajta, így a nem

vallásos keresőknek és szorongóknak is megnyugtató, valláspótlékot jelentenek ezek a művek. Majdnem minden korosztályt és a különböző korosztályokat és a különböző iskolázottságú rétegeket egyaránt képesek megszólítani, az egyetemi hallgatókat²¹ ugyanúgy, mint a kevésbé iskolázottakat, de a nőket inkább, mint a férfiakat. Mindazok körében sikeresek lehetnek, akik olykor-olykor szeretnének egy kicsit lelassítani, és akik azt sem bánják, ha jóval kisebbeknek a könyveknek az akciósűrűsége, mint az őket leginkább szórakoztató akciófilmeknek. Míg a filmek (moziban, tévében, videón, DVD-n) még mindig inkább eseményekkel, akciókkal „gyorsítják föl” a mindennapi élet monotonitását, az ezoterikus regények egyfelől „lelassítják” a rohanó világból ebbe az alternatív világba átlépő olvasót, másfelől titkokba avatják be az olvasót. Szemben a krimik gyilkosainak leleplezésének, valamint az akciófilmek és akcióregények a gonosz ellenségeinek legyőzésének titkával ez az olvasmánytípus olyan titkokba engedi olvasóit bepillantani, amelyek életét, egzisztenciáját mélyebben érintik. Nem véletlen, hogy a felgyorsult életet élő technokrata- és menedzsmenteghez tartozók a buddhizmus²², a jóga és a meditáció különböző változatai mellett szívesen fordulnak az ezoterikus olvasmányokhoz is. Míg a vallásszociológusok már a New Age leszálló ágáról – ám korántsem elhalálásáról – beszélnek²³, úgy tűnik, egyik továbbélési formája éppen az ezoterikus olvasmányirodalom, ezen belül is az ilyen jellegű irodalmi művek, melyeknek hatóköre messze túlterjed a New Age-centrikus szubkultúrákon. Coelho könyveire a kötet szerzői – érthetően – esztétikai nézőpontból közelítenek, s merlegükön könnyűnek találtnak. V. Gilbert Edit papírmásé figurának érzi ezoterikus lektűrjei hőseit, akiket a narrátor „durván, elnagyoltan, erőszakoltan, voluntaristán mozgatja ezoterikus propagandája vonalán”²⁴.

Zsélyi Ferenc szellemesen „kép-mutatónak” nevezi Coelho retorikáját, aki „azzal vágja át az olvasót, hogy elhiti vele: ha kimond dolgokat, akkor valami megváltozik”.²⁵ Míg Zsélyi nem értékeli Colehot Courths-Mahlernél többre Molnár F. Tamás a pseudo-miszticizmus dél-amerikai ezoterikus szappanoperájának titálja lektűrjeit, „melyek klónozott verziók, egytövű merénylet-kísérletek a gondolat ellen, spirituális pornográfia”²⁶.

Ha lehet hiányérzete a magamfajta irodalom-szociológus recenzióknak, az a *Gyűrűk ura* és *Harry Potter*-jelenség mellőzése. Éppen, hogy csak megemlítődnek Kiss Tamás Zoltán tanulmányában, mint olyan termékek, „melyek kiaknázzák a 20. században csaknem teljes mértékben szekularizált társadalom látens transzcendencia-igényét. A pseudo-transzcendencia (melyet a Vatikán fejcsóválása csak még jobban eladhatóvá tesz) tehát abszolút evilágivá, sőt frivolá teszi azt, pedig egy nagyon (de nagyon) szoros olvasatban még akár lightosan metafizikus is lehetne.” Ebből a megállapításból mindössze két elem védhető valamennyire. Az egyik a Vatikán fejcsóválása²⁷, másik a lehetséges „lightosan transzcendencia” olvasat, ám ezek csak a *Harry Potere* igazak. Egyáltalán nem igaz, amit Kiss Tamás a teljes mértékben szekularizált társadalomról ír, ugyanis ez a társadalom korántsem vallástalanodott el olyan mértékben, mint

egyesek gondolják, csak másképpen vallásos, mint akár csak fél évszázaddal ezelőtt, amit éppen a Coelho-kultusz is tanúsít. Bár vannak a *Harry Pottemek* és a *Gyűrűk Urának* közös elemei, sőt gyökerei – például a kelta mitológia –, de Tolkien regénye kifejezetten keresztény szellemű, és mélyrétegeiben misztikája is az. Úgy vélem, már csupán ennek a résznek a betöltése is komoly kihívást jelenthet V. Gilbert Edit és hívei számára, hogy – akár ebben az irányban – folytatódjék *A perifériáról a centrum*.

KAMARÁS ISTVÁN

JEGYZET

- 1 A perifériáról a centrum (Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől) 3. (2005/2006). Szerk. V. Gilbert Edit Pécs. 2006. Pro Pannonia és a Pécsi Tudományegyetem.
- 2 Határtalan vagy mederbe terelt irodalomtörténet. I. m.: 8–19. old.
- 3 A másvilág tettenérése, avagy az irodalmi teofónia esélyei. I. m.: 36–50. old.
- 4 Vörös oroszán
- 5 Szlovén zaránokok misztikus utazása. I. m.: 58–67. old.
- 6 Evilág-képzetek a spanyalfalun innen és túl. I. m.: 108–113. old.
- 7 Gondolatok a misztikáról. I. m.: 120–123. old.
- 8 A keleti miszticizmus átélhetősége a nyugati ember számára – mantraintakciók tükrében. I. m.: 220–227.
- 9 Budáról a tenger mélyére. I. m.: 283–293. old.
- 10 Vigyázat, érintett vagyok!
- 11 Korda I. m.: 291. old.
- 12 I. m.: 38. old.
- 13 Változatok a reinkarnációra I. m.: 138. old.
- 14 Utazás más dimenziókba. I. m.: 242–248. old.
- 15 „Az igazság a hál oldalán áll” I. m.: 249–253. old.
- 16 I. m.: 292. old.
- 17 I. m.: 134–144. old.
- 18 Scince fictionként Arthur C. Clarke díjat kapott 1996-ban.
- 19 Paragraphesis. I. m.: 199–211. old.
- 20 A világ rajzolt képkockákon 212–218. old.
- 21 A Pannon Egyetemen tanuló bölcsész és társadalomtudományt szakos, háromnegyedrészen nőkből álló tanítványaim legkedveltebb szerzőinek listáját Szabó Magda, Wass Albert, Rowlings és Brown előtt toronymagasan vezeti Coelho.
- 22 Ennek is inkább „light” változatai.
- 23 Melton, J. Gordon (2000) *The Post-New Age Spiritual Emergence Movement*. Santa Barbara CA The Institut for Study of American Religions.
- 24 I. m.: 38. old.
- 25 I. m.: 201. old.
- 26 A Thomas Mann–Coelho–Ulickaja háromszög
- 27 A regény vallási, egyházi fogadásáról magam is írtam: *Egyházi áldás vagy átok Harry Potteren?* In: Holmi, 2002. 6. sz. 768–778. old.

Egy helyen – egy helyben?

Földényi F. László:
Az ész álma. 33 esszé

Hermann Hesse 1946-ban írt *Az európai* című esszéisztikus novellájában¹ az európai ember intellektuson alapuló beállítódását mint az európaiság (majdnem végső) csődjét írja le. Kertész Imre *Európa nyomasztó öröksége*,² című 2007-ben elhangzott esszéelőadásában az európai ember XX. századi történelmén gondolkodva a demokrácia, a kultúra, a szervezethez, a szabadság és az emlékezés elmentmondásos megnyilvánuló, emiatt tragikus és traumatikus hatásait említi meg. Az európaiságról (és kelet-közép-európaiságról) eszünkbe juthatnak még Czesław Miłosz, Gombrowitz tisztánlátást tükröző gondolatai, vagy a Danilo Kis-írásokban felvetettek, ha nem akarunk túlságosan visszamenni